

Մաթենիկ ԱՂԱԲԱԲՅԱՆ

ՄԱԿԱՆՎԱՆ ԸՄԲՌՆՈՒՄԸ ՀԱՅԵՐԵՆՈՒՄ

Մականունը իր հստակ բառակազմությամբ վաղուց հայտնի ըմբռնում է հայերենում և ունի հետևյալ իմաստային տարբերակները՝ ավել անուն (ավելանուն), ածական անուն, վերադիր անուն, մակդիր, կեղծանուն, փութ /փոթ/ փուտ անուն, իսկ արևմտահայերենում՝ նաև ազգանուն, որոնք արդյունքում հանգում են «անվան վրա դրվող» ընդհանուր իմաստին: Հր. Աճառյանը դրանք կոչում է ածական անուն և գրում. «Երբ համայնքը մեծանում է... սակավաթիվ անունները այլևս բավական չեն, ուստի անուններին պիտի ավելացնեն զանազանիչ մի երկրորդ միջոց: Չարգացման այս առաջին աստիճանը կազմում է ածականը»:¹

Վերջին տասնամյակներում մականունը հայտնվել է նաև անվանագիտական տերմինաբանության ոլորտում և անձնանվանագիտության (մարդանվանագիտության)² կարևոր հասկացություններից է, քանի որ, ինչպես համոզվեցինք, Հր. Աճառյանը մականվան, ըստ նրա՝ ածականի հանդես գալը անձի անվանման բանաձևում համարում է «զարգացման առաջին աստիճանը»:

Եթե արևմտահայերենում մականունը այսօր ևս հստակ սահմաններ ունի և նույնանում է ազգանվան հետ, ապա արևելահայերենում նշանակում է այն ամենը, ինչ դրվում է անվան վրա, բացի ազգանունից:

Ինչպես ցույց են տալիս ուսումնասիրությունները, մականունը կամ ածական անունը, ավելանունը, ի սկզբանե անհատի անվանը ուղեկցող միավոր էր: Մեր էպոսը ասվածի լավագույն ասպացույցներն է տալիս՝ Առյուծաձև Սիեր, Չենով Օհան, Յ... Վերգո: Հիշենք նաև հնդկացիական ցեղերի զանազան բնիկների անվանագիտական համակարգերը՝ «Օձ աչք», «Արագոնթաց նետ» և այլն:

Մականվան պատճառաբանվածությունը երբեմն շատ տարօրինակ, անսպասելի դրսևորումներ է ունենում, և հաճախ կապը մականվան բնիմաստի և մականունը կրողի միջև բավականին դժվար է լինում գտնել: Վերջերս առնչվեցինք հետևյալ դեպքին վիրահայերի կյանքից: Միրզոյան ազգանունով մի աշակերտ ստացել է «քիսաչի» մականունը միայն այն պատճառով, որ Թիֆլիսում կա հայտնի «Միրզոյի բաղնիքը», և ահա դրա հետ ոչ մի կապ չունեցող տղայի ազգանունը կապվել է այդ բաղնիքի հետ, և նա որպես մականուն ստացել է բաղնիքին խիստ բնորոշ աշխատողի անունը: Պակաս ուշագրավ չէ Գյումրի քաղաքի բնակչուհի տիկին Մուսանի մականունը՝ «մեռել լողնող»: Այս մականունը նա ստացել է այն պատճառով, որ մանուկ հասկում վախեցել է մահացած տատին տեսնելուց: Բոլոր ժողովուրդների անվանագիտական համակարգում հեռանալով իրենց բնիմաստից, մականունները, բարձրացել են անձի անվան աստիճանի: Օրինակ, հայերենում դրանք ներկայանում են հստակ իմաստային խմբերով՝ ա) Բնություն, բնական երևույթներ՝ Յուլակ, Վարազդատ, Ծաղիկ, Շողիկ, Շողեր, Յոդիկ, Ծովիկ, Ծովինար, Փայլակ, Լուսին, Արև, Արեգ, Գարուն, Վարդերես:

բ) Անհատի ներքին և արտաքին հատկանիշներ՝ Խաժակն, Վարդգես, Հրայր, Հրաչյա, Նազան, Կորիկ, Փայխան, Զաղցրիկ, Թանգ(իկ), Պարթև, Միրուն, Պերճ, Խելոք, Խոստիկ, Խումար, Չանազան, Չարդար:

գ) Արտաքին աշխարհի առարկաներ՝ Վեմ, Վահան, Գոհար, Մանյակ, Շաքար, Կորկոտ, Մանուշակ, Մերիկ, Քնար, Չմբուխտ, Սաթուն, Ոսկի, Պարույր:

Անկասկած, մականունների շարքը պետք է դասվեն նաև «արհեստ, զբաղմունք, մասնագիտություն» իմաստային դաշտի միավորները, որոնք հետագայում, հատկապես արևմտահայերի մոտ դարձել են ազգանվանակերտ հիմքեր և այսօր էլ սփյուռքահայության շրջանում ազգանունների հիմնական զանգվածն են կազմում՝ Դոլաբչյան (կահույքագործ), Փինաջյան (կռչիկ վերանորոգող), Բուլգուրջյան (բլրուր պատրաստող և վաճառող), Շարքաբջյան (զինեգործ), Փլավչյան (փլավ պատրաստող), Նենեջյան (դաղձից օշարակ պատրաստող և վաճառող), Բալոչյան (ձկնորս):

¹ Հր. Աճառյան, Հայոց անձնանունների բառարան, հ. Ե, Եր., 1962, էջ 355:

² Հմմտ., Տ. Ավետիսյան, Հայկական ազգանուն, Եր., 1987:

Նույն հիմնավորմամբ՝ տեղանվանական հիմքերով կազմությունները ևս պետք է դասել մականունների շարքը՝ բասենցի (Բասենցյան), ալաձորցի (Ալաձորյան), թոխարցի (Թոխարցյան), բլրցի (Բլրցյան), զեյթունցի (Չեյթունցյան), իզմիրցի (Իզմիրցյան): Այս կարգի ազգանվանական հիմքերը քննված են պրոֆ. Տ. Ավետիսյանի «Հայկական ազգանուն» արդեն նշված աշխատության մեջ: Մեզ հասած հրապարակումների և անձնական շփումների շնորհիվ հայտնի է դարձել, որ Հ. Հարությունյանը ավարտել է տեղանվանական, իսկ Հ. Բարխուդարյանը՝ «արիեստ, զբաղմունք, մասնագիտություն» մականվանական հիմքերով ազգանունների ուսումնասիրությունը:

Մականունները ժողովրդի կենցաղում շատ լայն տարածում ունեցող միավորներ են և պատահական չէ, որ XIX դարի առաջին տասնամյակներում, երբ արևելահայերի համար զանգվածաբար ազգանուններ էին ձևավորվում, պապանուններին, տոհմանուններին, հայրանուններին զուգահեռ ազգանվակերտության երկրորդ աղբյուրը և՛ իր նշանակությամբ, և՛ տեսակարար կշռով մականունն էր: Մականվան նկատմամբ հետաքրքրությունը միայն ավաճում չէ, որ սահմանափակվում է: Մեր օրերում ազգային առանձնահատկությունների նկատելի կորստի և գլոբալացման պայմաններում աստիճանաբար անհետանում են նաև մականուններն ու տոհմանունները: Այս առումով բավական է համեմատել XX դարի սկզբի, կեսերի և մեր օրերի Գյումրին, որը սրամիտ, ինքնատիպ, դիպուկ մականունների շտեմարան էր: Գյումրեցիների հումորի զգացումը հաճախ արտահայտված է հենց նրանց մականուններում: XX դարի սկզբներում գրեթե բոլոր գյումրեցիները մականուններ են ունեցել: Մականունով գյումրեցիներից հատկապես ճանաչված է Պողոս Մուկուչը (Մկրտիչ Ղազարոսի Մելքոնյան), որն իր մականունը ստացել է բարձրահասակ լինելու պատճառով: Պողոսի անվան հետ են կապվում շատ առակներ ու սրախոտություններ, և այս առումով նա մեծապես նպաստել է հայ բանավոր երգիծանքի զարգացմանը: Երբ Պողոսին հարցնում են, թե ձեր քաղաքում ինչու՞ են այդքան եկեղեցիներ կառուցել, պատասխանում է.

-Նախ՝ օր Աստված մեզմից գոհ էղնի, և հետո՝ մարդիկ չբեն թե, գյումրեցիք ժլատ են:³

Մականունով ճանաչված գյումրեցիներից են եղել մաշինիստ Մատոն, որ ձեռքերը կողքին թիք-թիք դրած անցնում էր գնացքի տակով, մսի կոմբինատի Միսոնյ Մնացր, որ ութսունից իննսուն կիլոգրամ միս էր կապում իր վրա, Անտառավան քաղամասի Տախոռ, որն ապրել է հարյուր տասնյոթ տարի և քսան որդի է ունեցել, Փափախանի պատշար Իսկյալա Կորյունը, որ առանց իսկյալա կապելու պատը շարում էր մինչև ծածկը, Քիթ Շուն, որի քթի երկարությունը 11 սմ էր:

XX դարի կեսերում մականուններ ունեին բոլոր ճանաչված արիեստավորները՝ Ֆանտազի Արտաշը (նորածև կոստյումներ և վերարկուներ է կարել), Դանսկի Խորենը (հագուստներ է կարել միայն կանանց համար), Շափխջի Գևորը (զվխարկներ է կարել), Շուշունց Վաղոն (ապակի է գցել), Դրագոն Կարոն (հագուստ է կարել քաղաքի զինվորականների համար), Կաֆար Աղասը (թելեր և հագուստներ է ներկել), Մապոժնիկ Մուկուչը (քաղաքի լավագույն կոշկակարն է եղել), Ֆայտոնջիները՝ Վիսյոլի Վարդանը (ուրախ բնավորություն է ունեցել), Ֆայտոն Ալեքը, Կենտ ձի լծող Վանուշը, Ֆայտոնջի Բարիկենց Հայկը, վարորդները՝ Բեգռեմոնտ Խաչոն (մեքենան միշտ անսարք վիճակում է եղել), Լիժնիկ Սոսը (մեքենան արագ է վարել), Թիպի Աշոտը (բռնկուն բնավորություն է ունեցել), Բոստ ջանը (շատ է օգտագործել այդ արտահայտությունը), Ուզուն Գարեգինը (բարձրահասակ լինելու համար), ռաբիսի երաժիշտները՝ Իզվեստնի Արամայիսը (ճանաչված է եղել), Նեգր Վալդը (թխամորթության համար), Դուսքյանը Հրաչը (շատ լավ է երգել «Դուսքյանդի դուրան» երգը) և շատ ու շատ ուրիշներ:

Այս շրջանում տարածված են եղել նաև մականվանական տոհմանունները՝ Տանձիպոչենք (սրանց տոհմին բնորոշ է եղել նիհարությունը), Չախալօղլենք (աչքերի գույնի պատճառով), Քեֆչիները (ուրախ բնավորություն են ունեցել), Եղունգ աշողենք (զուշակությամբ են զբաղվել), Մագմանենք (պարանագործներ են եղել), Չախամախովենք (տոհմահայր Հ. Չախամախյանը հրացան է պատրաստել), Չպլլենք (Վարդան պապը գնացել է գետ լողանալու՝ ընկերները շորերը գողացել են), Դըրմբենք (մեծ գույն են հատկացրել Մուրթ Աստվածածին եկեղեցու վերանորոգման համար), Ղայֆա-

³ Հր. Ի կ ի լ ի կ յ ա ն, Գյումրին, Պողոս Մուկուչը և երգիծական մանրասպատումներ, Եր., 1989:

ջոնք (սրճարան են ունեցել, որտեղ միայն սև սուրճ են մատուցել), Չոլախովենք (ազգում ուռքից արատավոր մարդիկ են եղել):

Այսօր Գյումրիում, կարելի է ասել, չկան մականվանական տոհմանուններ, բայց տարածված են մականունները, որոնք հիմնականում կապվում են անհատի ներքին ու արտաքին հատկանիշների, զբաղմունքի հետ:

ա) Արտաքինի հետ կապվող մականուններ՝ ճուտ Հենդո (փոքրամարմին է), Ժուլաի Մուկուչ (ղեղնամորթ է), Բռակ Մուրեն (տձև մարմին ունի), Մուկ Լյովա (թխամորթ է), Դոզլուխ Արմեն (մեծ գլուխ ունի), Զոլոզ Հայկ (տարվա բոլոր եղանակներին գլխարկով է ման գալիս), Բիձուկ Արտյոմ (թեև շատ երիտասարդ է, բայց մազերը սպիտակել են), Չալկա Գագո (գլխին սպիտակ մազերի փունջ կա), Գմփո Օնիկ (շատ գեղ է), Մատկած Հենդո (նիհար է):

բ) Ներքինի հետ կապվող մականուններ՝ Դուռնոյ Միշա, Դուրին Մաշիկ, Դամբուլ Ավո (հիմար լինելու համար են ստացել այդ մականունները), Նավս Բարսեղ, Թարախ Երվանդ, Աֆերիստ Մարտին (իրենց էությունը խորամանկ մարդիկ են), Բառադի Աշոտ (ոչ մեկին ոչ մի հարցով չի օգնել), Քեֆչի Աշիկ (ուրախ բնավորության համար), Կոմայրուտր Գագո (շատ խելացի է), Հարգանք Խաչո (շատ հարգված մարդ է), Բեզդուխ Արմեն (զիջող և հարմարվող բնավորություն ունի):

գ) Ջբաղմունքի հետ կապվող մականուններ՝ Ապտեկ Միշա (ղեղագործ), Կուկո Անո (իրենց քաղում կաթ վաճառող), Դեղ Բաֆ (մանուկ հասակում սիրել է պատերը փորել), Կոմ Հայկ (շուկայում բաժակով օդի վաճառող), Դավլենի Մոնա (բուժքույր՝ թաղի բոլոր բնակիչներին առաջին բուժօգնություն ցույց տվող), Ժելե Գագո (վարսավիր):

Մեր խորին համոզմամբ՝ ժամանակն է ուսումնասիրել դրանք և իբրև ազգային արժեքներ պահպանել սերունդների համար: Ասվածից ելնելով՝ մենք ձեռնամուխ ենք լինում Գյումրու, Շիրակի մարզի և հարակից շրջանների, իսկ անհրաժեշտության դեպքում նաև այլ վայրերի մականվանական համակարգի ուսումնասիրությանը: Այն կկատարվի անվանագիտության մեջ լայնորեն տարածված եղանակով՝ բառակազմական, իմաստային և արեալային վերլուծություններով:

Ասվածից գառ, օգտվելով Տ. Ավետիսյանի «Հայոց ազգանունների բառարանի»⁴ ընձեռած փաստերից, նպատակ ունենք ուսումնասիրել նաև մականվանական հիմքերով ազգանունների ամբողջությունը: Թեմայի հետ կապվող նյութերի հավաքումն իր հիմնական մասով ավարտված է: Դրանք ընդգրկում են Գյումրին և հարակից գյուղերն ու քաղաքները՝ Ախուրյան, Ագատան, Հովիտ, Ջրառատ, Վահրամաբերդ, Ամասիա, Աշոցք, Թորոս, Մեպասար, Մեծ Քեթի, Փոքր Քեթի, Փոքր Մարիար, Արթիկ, Մարալիկ, Շիրակամուտ, Մեծ Պարնի, Հայկասար, Պեմզաշեն, Շենավան, Մեծավան, Ծաղկաբեր, Արևշող, Սարչապետ: Մեր առջև դրված խնդրի լուծումը մեր կարծիքով կզա իր համեստ լուծման ներդրելու հայկական անվանագիտական համակարգի ուսումնասիրության մեջ:

ВОСПРИЯТИЕ ПСЕВДОНИМОВ В АРМЯНСКОМ ЯЗЫКЕ

___ Резюме ___

___ С. Агабабян ___

Псевдоним является основным понятием такой науки о языке как ономастика. Если в восточно-армянском языке псевдоним идентичен фамилии, то в западно-армянском языке обозначает все то, что приписывается к имени, кроме фамилии.

Мы глубоко убеждены в том, что настало время изучить их и сохранить для потомков, как национальную ценность. Из сказанного следует то, что мы взяли за изучение системы псевдонимов в Гюмри, в Ширакском регионе и вне его.

⁴ Տ. Ավետիսյան, Հայոց ազգանունների բառարան, Եր., 2000: